
І.П. Печеранський,
кандидат філософських наук,
науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ПОНЯТТЯ “РОЗУМНОЇ ВІРИ” У ФІЛОСОФІЇ ОРЕСТА НОВИЦЬКОГО

Проблема визначення характеру відношень між вірою і знанням, релігією і філософією була однією з ключових у творчості вихованця Київської Академії (1827–1831) та професора філософії Університету Св. Володимира (1834–1850) *Ореста Марковича Новицького* (1806–1884). Методологічний потенціал цієї проблеми київський учений намагався розкрити у *філософсько-психологічному, гносеологічному та історико-філософському* аспектах. Щодо перших двох, то їх можна об’єднати навколо *концепту “розумної віри”*, який філософ обґрунтовує у працях “Про розум як вищу пізнавальну властивість” (1840), “Керівництво з досвідної психології” (1840) та “Коротке керівництво до логіки з попереднім нарисом психології” (1844). Щодо третього аспекту проблеми, який знайшов своє вирішення у застосуванні *принципу співвідношення філософії та релігії* у методології історико-філософського пізнання, Ор.Новицький виклав у “Нарисі індійської філософії” (1844–1846) та в “Поступовому розвитку древніх філософських учень у зв’язку з розвитком язичницьких вірувань” (1860–1861). У межах запропонованої статті спробуємо зупинитися на перших двох аспектах висвітлення даної проблеми у спадщині київського професора.

Беручи за основу викладу логіки підручник Ф.Фішера, а при викладі досвідної психології – праці К.Ешенмайера і К.Каруса, вчений намагається не лише адаптувати, а й розвинути їхні підходи в межах власних курсів. Як відзначав М.Владимирський-Буданов, “прослухавши у нього (Новицького. – *І.П.*) курс психології та логіки у перші два роки університетського курсу, ми непомітно відчули себе здатними розуміти філософські твори і розмірковувати про абстрактні предмети з логічною послідовністю” [1, 117]. Його праці з логіки і психології також містять аналіз ключових проблем гносеології та методології, оскільки, по-перше, теорія пізнання у тому вигляді, в якому ми знаходимо її у підході Новицького (як і в більшості представників академічної та університетської думки), цілком залучена до структури попереднього “нарису психології” (що свідчить про *розмитість* гносеологічної проблематики у вченні про душу як особливість освітнього аспекту розвитку філософії в Києві, починаючи з 40–50-х років XIX ст.), по-друге, методологія як прикладна логіка є похідною від психології, з огляду на ідею опосередкованого характеру штучних способів і прийомів дослідження щодо психічних механізмів пізнання душі. У цьому і полягає філософський (або онтологічний) зміст психології, яка, враховуючи європейський і вітчизняно-освітній контексти початку XIX ст. (перед-фехнерівська доба), слугувала предметною основою розвитку гносеології у творчості університетських та академічних вчених переважно до останньої третини XIX ст. Зокрема, психологічне підґрунтя має у Ор.Новицького і *проблема розумної віри*, якої він торкається в “теорії пізнавальних сил” і в “теорії чуттєвості”.

У першому розділі “Короткого керівництва...” (1844) під назвою про “Про життя людської душі взагалі” вчений наголошує на тому, що, враховуючи мінливий і швидкоплинний плин життя, існує те, що, будучи його основою, лишається незмінним – *душа*. Її існування людина помічає в органічних істотах – *рослинах і тваринах*, де вона знаходиться на різних ступенях розвитку, яких усього три: 1) *душа рослинна* (життєва сила), 2) *душа тваринна* (просто душа), 3) *розумна душа* (дух). У примітці до §3 Новицький зауважує, що на нижчому (неорганічному) рівні існують істоти, які полишені життя та духу. А людська душа відрізняється від тваринної та рослинної своїм

походженням: останні постають розвитком земної природи, а людська душа і дух мають *божественне походження*. Вона – самостійне начало розумного (свідомого й вільного) життя. Вона *єдина*, але змінюється у різних станах свого тіла: а) як начало, пов'язане з речовиною (*тіло*); б) як начало, що вільно діє в тілі і через тіло (*душа*); в) як начало, яке діє в тілі, але є незалежним від нього – *дух* (розумна душа).

Сутність душі зводиться до її здатності, яка полягає у спроможності вчиняти дії, спираючись на власні внутрішні спонуки. Тому, за словами Новицького, у зв'язку з відмінністю напрямів, душі приписують поділ здібностей на *первинні* та *похідні*. Первинні – *свідомість* і *воля*. Воля як підстава продуктивної діяльності душі є здатністю самостійно визначати себе до дії. Свідомість є безпосереднє знання душі про саму себе і свої стани, і являє собою основу *особистості як особи* (persona). Воля і свідомість і репрезентують причини розумного життя, де всі інші здібності є лише подальшим їх розкриттям. Своєю чергою, похідні він класифікує:

1) відносно до *начала*, з якого походять: *пізнавальна* (свідомість переважає над волею), *чуттєва* (рівновага волі і свідомості) та *вольова* (перевага волі) здатності. У першому випадку – *предметне пізнання* (пізнання предметів як чогось відмінного від нас), в другому – *свідомість внутрішніх станів*, в третьому – прагнення волі до предметів (предметна воля);

2) за *ступенями душевного життя*: на рівні *рослинному* (сліпа необхідність) союз свідомості і волі породжує подразнення, органічне утворення тіла і статеве збудження; на рівні *тваринному* – зовнішні і внутрішні відчуття, уяву (пізнання), сила відчуттів (чуття), здатність тілесного вияву волі й природного стану (воля); на рівні *розумному* – у відношенні пізнання (фантазія і розуміння), у відношенні чуття (здатність відчуття), у відношенні воління (вільна воля і характер).

Утім, на думку вченого, таке розгалуження спроможностей душі не порушує субстанційної цілісності останньої, що видно на прикладі принципу єдності душевного життя: "... пізнання того чи іншого предмету скеровується *бажанням* і *відчувається*; відчуття спричиняється рухом *бажань* як внутрішній стан, і пізнається як переживання приємного або неприємного; бажання спричиняється *відчуттями* і зосереджене на предметах пізнання" [2, 9].

У другому розділі цього самого керівництва під назвою "Про життя людської душі в окремих її проявах та схильностях" Орест Маркович у першій же главі, розмірковуючи про теорію пізнання, вирізняє чергові пізнавальні сили душі: *зовнішнє відчуття*, *внутрішнє чуття* (самосвідомість), *сила уяви* (сприйнятливість, пам'ять, пригадування), *фантазія і розуміння* (розсудок і розум). Механізм їхньої дії наступний:

– за допомогою відчуттів ми збираємо матеріал для нашого пізнання (спостереження зовнішнє і внутрішнє);

– сила уяви зберігає цей матеріал (сприйняття засвоює явища, перетворюючи їх на уявлення, пам'ять – зберігає, спогад – викликає для використання);

– фантазія довільно розташовує уявлення, не піклуючись про відповідність їх дійсним предметам;

– розсудок – предмети, які збережені пам'яттю, переробляє на поняття і пристосовує до предметів для розуміння їхньої суті;

– розум здійснюється до пізнання надчуттєвого світу, втім, і споглядання розуму (ідеї) також піддаються переробленню з боку розсудку, щоб уникнути їх темноти і безплідності.

Щодо цього слід звернути особливу увагу на главу 5-ту даного розділу, яка має назву "Розсудок". Ототожнюючи цю здатність пізнання з міркуванням, роздумуванням і мисленням, Ор.Новицький зауважує, що розсудок узгоджує уявлення із зовнішніми предметами, керуючись, по-перше, внутрішнім відношенням між ними та, по-друге, рівнем усвідомлення і засвоєння їх душею. Отже, діяльність розсудку – *мислення*. Його головні форми: *положення* (розвиток і позначення відмінностей в уявленнях), *поняття* (зближення і порівняння цих уявлень з метою виокремлення суттєвих ознак від

випадкових), *судження* (приспосовування одного поняття до іншого, або уявлення задля того, щоб зрозуміти внутрішні відношення між ними) і *умовивід* (слідування одного судження з іншого, як походження дії з причини).

Утім більш докладно дослідник аналізує ці форми у логічному вченні. А нас цікавить інший аспект: у §50 свого “нарису психології” він наголошує, що мислення відрізняється від інших пізнавальних сил, насамперед, за *формою*. Натомість, пізнання взагалі, з огляду на формальний критерій, поділяється на два роди: *пряме* та *посереднє*. Під першим родом розуміється безпосереднє відношення, що формується між предметами і нашим духом і, за словами філософа, під час якого ми пізнаємо предмети в їх суті. Але, оскільки, предметами пізнання постають явища двох різних світів, то, за змістом, у цьому роді пізнання можна виокремити наступні різновиди – *чуттєве* та *розумове* (ідеальне). Другий рід відображає характер пізнання, що виникає внаслідок утворення опосередкованого відношення між духом і предметами: останні сприймаються крізь уявленні (форми простору і часу), які обробляються поняттями і вибудовуються у судження й умовиводи. Його різновиди – *математичне* і *логічне*. Отже, що виходить? Дух за допомогою відчуттів схоплює предмети у їх суті та опосередковує, по-перше, формами простору і часу, а по-друге – поняттями і судженнями. Ніби все зрозуміло, проте поза увагою лишається ще один різновид прямого пізнання, про який Новицький відгукується так: “Але є ще *безпосереднє* знання *розумове* (переддосвідне, ідеальне), в якому наш розум безпосередньо сприймає буття світу надчуттєвого, духовного, переконується в істині його предметів. Це є *розумне переконання, розумна віра*; впевненість, наприклад, у бутті Бога, віра в безсмертя нашої душі” [2, 37].

Розумна віра – передчуття надприродного (божественного), попереднє пряме схоплення вічних і благих істин. Як різновид чуття (хоч і особливий) на рівні розсудкового пізнання вона може слугувати змістом останнього, з одного боку, для логічних понять і категорій, а з іншого – для розумового осягнення ідей як праобразів буття. Вона, на думку вченого, “дар Божий”, що знаходиться у витоків “пробудження діяльності розуму”, яке можна помітити ще у дітей (“маленьких Філософів”). Ця теїстична ідея розвитку божественного начала в людині під час розкриття й усвідомлення перед-предикативних інтенцій духу, пов’язана з думкою про зв’язок розумності людини з мудрістю Бога. Звернення душі до Бога і до всіх божественних речей виявляється у всіх вищих проявах: пізнавальна сторона звернена до Бога *здатністю споглядання* (людина не лише серцем відчуває, волею прагне, а й пізнанням підноситься до надчуттєвого). “Цей високий дар людської душі, ця здатність безпосередньо споглядати, хоча і неясно, та по можливості пізнавати предмети світу надчуттєвого є розум, а діяльність розуму, тобто самі його споглядання, називаються *ідеями*” [2, 39]. Розумна людина – та, що має силу безпосередньо підвестись над емпіричним рівнем буття, керуючись переконанням у реальності вищих, позадосвідних істин, які втілюються в ідеалах.

Розкриваючи структурні основи “теорії чуттєвості”, київський професор поділяє самі чуття за ступенями душевного життя на *тілесно-духовні* (сприйняття тепла і холоду, твердості і м’якості, бадьорості і втоми, жаги тощо) та *супра-духовні*, серед яких він виокремлює *природні* та *святі*. Перші, своєю чергою, він поділяє на теоретичні (образи фантазії та чуття переконання) і практичні (егоїстичні та сердечні). Святі почуття породжуються прагненням людини до надприродного, вільним усвідомленням походження душі з божественного начала. Душа, за словами Новицького, відчуває у собі плин Нескінченного як основу свого буття і власних прагнень. Тому святість чуття має дві сторони – *моральну* та *релігійну*. Моральне почуття або совість є визнанням безпосереднього впливу Божества на волю, що відповідає на запитання: “Яким повинно бути божественне начало людини?” та “В чому його призначення?”. Втіленням і відповіддю постають відчуття *правди* й *обов’язок*. “А релігійне чуття є свідченням безпосередньої присутності в нашому дусі Нескінченного; а визнаємо ми у собі цю присутність Нескінченного – керуючись *розумним переконанням*” [2, 53–54].

Виступаючи проти формалізму й апіоризму у філософії, Орест Маркович звертається до феномену розумної віри, ототожнивши її з “живим чуттям” і протиставивши такий підхід раціоналістичним та абсолютистським побудовам на ґрунті філософського пізнання, які вироджуються у форми схоластизування та бездуховності. Розумна віра як форма передчуття основних питань філософії (Бога, душі, моралі), здатна, переконаний вчений, подолати холодно-логічний розум, при цьому не перетворившись на “поезію понять” [3, 12–14]. Це відчуття і постає тим “змішаним синтезом”, який знаходиться біля витоків понятійного пізнання та постає спільною основою віри і розуму, філософії і релігії. Розумна віра, своєю чергою, власне і покликана розкрити це начало в душі людини, збагативши філософію новим глибоким змістом.

Таким чином, проблему співвідношення віри і знання Орест Новицький вирішує за рахунок введення й обґрунтування поняття “розумної віри” у психологічному (“теорія чуттів”) та гносеологічному (“теорія пізнавальних сил”) аспектах: розум з його ідеями лише розкриває і розвиває до рівня найвищого синтезу (істина-добро-краса-святість) ті первинні витoki духовної чуттєвості та релігійності, які з великою долею очевидності сприймає людина з моменту її народження. Включення поняття “розумної віри” до системи філософських пізнань як концентру поєднання психологічних і гносеологічних студій пояснюється підходом київського вченого – представника університетської традиції філософії України ХІХ ст., – що, на відміну від біблійсько-догматичного, надавав перевагу суто філософському осмисленню даної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Владимирский-Буданов М.Ф.* История Императорского Университета Св. Владимира. – К., 1884.
2. *Новицкий Ор.* Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии. – К., 1844.
3. *Новицкий Ор.М.* Об упрёках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности, Речь, произнесенная в торжественном собрании Императорского Ун-та Св. Владимира 15 июля 1837 года, Ординарным Профессором Философии, Орестом Новицким. – К., 1838.